

Виктор Брехуненко

**КРЫМСКИЙ ХАНАТ И ПРОБЛЕМА МЕЖДУНАРОДНОГО ПРИЗНАНИЯ
РАННЕМОДЕРНОГО УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВА
И СУБЪЕКТИВИЗАЦИИ ВОЙСКА ЗАПОРОЖСКОГО НИЗОВОГО**

В статье исследуется роль Крымского ханства в процессе легитимации сначала сословных претензий украинского казачества, а затем и реанимированного в форме Гетманщины Украинского государства и Войска Запорожского Низового как отдельного политического субъекта. Доказано, что конца XV ст. в среде крымских элит возникла идея военных союзов с казачеством, а с 1620-х гг. они перешли к признанию общественных требований воска Запорожского. Показано, что Крым стоял у истоков международного признания Гетманщины.

Ключевые слова: Войско Запорожское, Крымский ханат, военно-политический союз, международные отношения, геополитическое равновесие, татарская протекция.

Отримано: 22.10.2015.

УДК 94:327.8(477.75:477)«1648/1676»

Валерій Степанков
(Кам'янець-Подільський)

**«СВІТЛО» Й «ТІНІ» УКРАЇНСЬКО-КРИМСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ
ВІДНОСИН У РОКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII ст.
(1648-1676)**

Автор статті розробив власну періодизацію відносин між Гетьманщиною та Кримським ханством у період Національно-Визвольної революції середини XVII ст. На основі ключових військово-політичних подій, що визначали зовнішньополітичну ситуацію у Центрально-Східній Європі, виокремлено 9 етапів українсько-кримських відносин. В залежності від обставин, вони набували характеру союзницьких або ж ворожих.

Ключові слова: Україна, Кримське ханство, військовий союз, зовнішня політика, періодизація, протекція.

Проблема політичних взаємовідносин України та Кримського ханства у ранньомодерну добу належить до найменш вивчених, оскільки несправедливо залишалася на маргінесі сфери наукових інтересів істориків. Наскільки мені відомо (якщо не помиляюся) відсутні монографічні дослідження з тих чи інших її аспектів. Внаслідок чого продовжуємо користуватися знаннями, чимало з яких потребують у значній мірі не лише корекції, але й істотного перегляду. Зрозуміло також, що існує велике коло питань нез'ясованих зовсім. Сумніваюся і в тому, що в багатьох ВНЗ на історичних факультетах читаються спецкурси з історії Кримського ханства. Все це в кінцевому рахунку й призвело до того, що ми значно краще знаємо середньовічну й новомодерну історію росіян чи поляків, ніж кримськотатарського народу. В сиду чого проведення у стінах Кам'янець-Подільського національ-

ного університету імені Івана Огієнка спільно з Інститутом історії України НАН України історичного семінару «Політичні союзи Війська Запорозького та Кримського ханства: витоки, реалізація, наслідки» є вельми актуальним заходом, який не тільки дозволить обмінятися міркуваннями з ряду важливих аспектів українсько-кримських відносин, але й стане мотиваційним імпульсом для подальших наукових студій.

Щодо заявленої мною теми виступу, то її висвітлення в українській та зарубіжній історіографії має ту ж істотну ваду, про яку уже згадував – це брак монографічних робіт, присвячених дослідженню її в цілому чи окремих аспектів. Правда, формально можна цій тезі заперечити, бо, мовляв, Г. Санін опублікував книгу про відносини Росії й України з Кримським ханством у середині XVII ст.¹. Проте її аналіз промовляє, що власне українській політиці приділено обмаль уваги, оскільки вона подається виключно через призму політики Москви, а відтак не стала предметом спеціального дослідження. Сказане у жодному випадку не означає, що вона не вивчалася взагалі. У працях В. Брехуненка, З. Вуйціка, В. Газіна, О. Гаєнка, В. Герасимчука, В. Горобця, М. Грушевського, О. Гурки, Я. Дашкевича, Д. Дорошенка, Я. Качмарчика, Д. Колодзейчика, І. Крип'якевича, П. Кроля, А. Кубалі, Д. Мілевського, Я. Пердені, А. Перналя, Н. Савчук, Г. Саніна, І. Стороженка, Т. Таїрової-Яковлевої, Ф. Туранли, Т. Чухліба й ін. авторів частково з'ясовано характер взаємин Війська Запорозького з ханством у першій половині XVII ст., зміст українсько-кримського договору 1648 р., роль кримського війська у воєнних кампаніях Б. Хмельницького, вплив кримського чинника на зовнішню політику уряду Гетьманщини, зокрема на характер відносин з Річчю Посполитою, Московією й Портою, започатковано з'ясування політики кримської еліти відносно України тощо. Водночас існуючий позитивний доробок не можна вважати задовільним. Чому?

1. Він не дозволяє реконструювати цілісну панораму розмаїття спектру політичних взаємовідносин обох держав, а відтак визначити загальні тенденції й особливості їх перебігу у часі; виокремити етапи, які б дозволили структурувати позитивний (союзницькі чи добросусідські) й деструктивний (ворожі дії й протистояння) характер відносин та виявити чинники, що зумовлювали їх.

2. Витворена картина відзначається клаптковістю сюжетних ліній слабо або зовсім не пов'язаних між собою, що нерідко призводить до схематичного уявлення про геополітичні й інші інтереси обох сторін (наприклад, з'ясування причин підтримки татарською знаттю кандидатур на гетьманську посаду С. Опари, П. Дорошенка, П. Суховія чи укладення Запоріжжям восени 1668 р. союзу з Кримом).

3. Акцентування дослідниками уваги на мілітарному аспекті українсько-кримських відносин відсунуло на задній план виявлення політичних цілей еліт України й Криму, яких вони хотіли досяг-

ти, вступаючи у союзницькі стосунки, формування у них власних державно-політичних концепцій, спрямованих на реалізацію геополітичних інтересів, що кардинально відрізнялися одна від одної.

4. Сформування матриці сприйняття Кримського ханства не як самодостатньої й традиційно сильної держави – впливового суб'єкта міжнародних відносин у Східній і Південно-Східній Європі, – котрий домагався реалізації власних планів, а якоюсь аморфною відсталою Ордою, невідомо чому «зобов'язаної» залишатися «вірним» союзником України. Звідсіля сформування образу Криму як постійного союзника-«зрадника» (справді про акт зради можна говорити лише один раз – це залишення 30 червня 1651 р. поля бою під Берестечком і «почесне» ув'язнення Б. Хмельницького 1 липня), сповна забуваючи золотий принцип міжнародних відносин: не має вічних ворогів і вічних друзів.

5. Ігнорування з'ясування сутності державно-політичних концепцій кримської еліти, що визначали цілі зовнішньополітичної діяльності і характер відносин із сусідніми державами. Звівши її лише до прагнення отримання максимальної здобичі (пограбунку населення й захоплення ясиря), що справді мало місце, науковці суттєво викривили існуючу у той час зовнішньополітичну доктрину династії Гиреїв. Як слушно спостеріг польський дослідник Д. Колодзейчик, слід враховувати роль наступних двох фундаментальних постулатів: священної війни з невірними (джіхаду) й збереження рівноваги сил потенційних союзників і противників («Рівновага правди»)².

6. Явна недооцінка впливу політики Криму, спрямованої на встановлення протекторату над Україною.

7. Неврахування відмінностей і суперечностей зовнішньополітичних інтересів Криму й Порту призвело до схематичного (спрощеного) погляду на характер взаємин України з Кримом і Портою й де-факто закрило шлях до розуміння причин недоброчинного, якщо не ворожого, ставлення кримської еліти до зближення України з Портою й прийняття протекції султана.

8. Ототожнення Кримського ханства з Ногайськими ордами, що вносить плутанину в оцінку окремих зовнішньополітичних акцій кримської еліти щодо України.

9. Розмитість й фрагментарність характеристики взаємовідносин Запоріжжя з Кримом, особливо середини 60-х – початку 70-х рр. XVII ст., які не дозволяють об'єктивно з'ясувати їх значимість у контексті українсько-кримських політичних відносин.

Зрозуміло, що цей перелік можна продовжити. Проте, гадаю, що і цього досить, аби збагнути існуючу необхідність ґрунтовнішого дослідження цілого комплексу проблем українсько-кримських відносин у роки революції. Тепер торкнуся з'ясування їх основних аспектів у моєму розумінні. З метою досягнення чіткішого уявлення про характерні риси цих відносин у різний час зробив спробу виокремити етапи. Запропонована періодизація є лише пунктирним окресленням первісного варіанту, а тому, зрозуміло, не може претендувати на довершеність.

Перший етап охоплює лютий 1648 – середину серпня 1649 рр. Він залишається найбільш «світлим» у складній системі українсько-кримськх відносин. Б. Хмельницький та його соратники ще готуючи козацьке повстання восени 1647 р., враховуючи досвід невдач 30-х рр., вирішили заручитися підтримкою хана Іслам-Гирея. Відомо, що впродовж лютого-березня 1648 р. до Бахчисарая з'явилося два посольства, внаслідок яких була підписана угода про створення військово-політичного союзу. Вона передбачала надання взаємної військової допомоги проти ворогів; заборону татар грабувати українські поселення й брати ясир; платню татарам за надану допомогу й заборону виправ козаків проти Криму³. Є підстави для припущення, що після прибуття на початку червня хана до табору українського війська під Білою Церквою відбулося підтвердження його чинності: татари «на шаблі присягали Хмельницькому з'явитися на допомогу, якщо його ляхи тільки-но зачеплять»⁴. Йому судилося стати своєрідним зразком для укладених у майбутньому нових угод.

Військово-політичний союз з Кримом став важливим чинником у здобутті трьох перемог 1648 р. й Зборівської – у 1649 р. Правда у битвах 1648 р. значення суто мілітарної допомоги виявилось не особливо вагомим. Значно сильнішим був політично-психологічний ефект підтримки Кримом визвольної боротьби українців. Однак, у перший день Зборівської битви – 15 серпня – саме татари відіграли вирішальну роль у розгромі польського війська і це слід визнати. Чорною п'ямомою союзницької допомоги Україні стали грабунки населення татарами та захоплення його в ясир. Відзначимо також, що до середини серпня кримська еліта не нав'язувала українській тих чи інших політичних умов співробітництва. Ситуація докорінно змінилася після здобутої перемоги.

Другий етап припадає на **другу половину серпня 1649 – липень 1654 рр.** Поворотним моментом у характері українсько-кримських відносин стає укладення 18 серпня польсько-кримського Зборівського договору. Як правило, історики по сьогоднішній день недооцінюють його зловісного впливу на подальший перебіг визвольних змагань українців. Іслам-Гирей блискуче скористався здобутою перемогою й спромігся нав'язати Речі Посполитій свої умови припинення воєнних дій. По-перше, домігся встановлення відносин «вічної приязні» й надання сторонами взаємної військової допомоги проти «спільних ворогів», до яких тепер могла потрапити й Україна. По-друге, не допустивши розгрому Речі Посполитої й витворення незалежної Української держави, Крим, перебравши на себе роль гаранта дотримання умов українсько-польського договору, почав успішно проводити політику збереження рівноваги сил між Річчю Посполитою й Україною, будучи зацікавленим у їх взаємному виснаженні. По-третє, з цього часу Україна потрапила в геополітичну пастку, втративши самостійність дій стосовно Речі Посполитої (без згоди Криму не могла ініціювати й проводити воєнні кампанії). По-четверте, кримська дип-

ломатія вдається до «тиску» на Україну з метою її залучення до війни з Московією для приєднання Астраханського й Казанського ханств. Таким чином, із потенційного союзника Бахчисарай перетворився на потенційного супротивника. Ще одним негативним наслідком цього договору стала таємна 6-та стаття, що дозволила татарам під час повернення до домівок грабувати українські поселення й брати ясир.⁵

Єдиним реальним виходом з цієї вкрай несприятливої ситуації було б прийняття турецької протекції (наприкінці 1650 р. султан прийняв Україну «під крила й протекцію нашої неосяжної Порти»), яка (і це нами уже неодноразово відзначалося), безперечно, з усіх варіантів стала б найсприятливішою для збереження держави, національної й релігійної ідентичності. До подібного висновку прийшов і Д. Колодзейчик⁷. Саме вона могла нейтралізувати небезпечну для України політику Криму й запобігти її спустошенню татарами. Проте Б. Хмельницький й старшини не змогли реально оцінити масштаби політико-мілітарної загрози з боку кримської еліти в реалізації їхніх планів, а відтак не наважилися її прийняти. Трагічним наслідком цієї короткозорості виявився фінал Берестецької кампанії літа 1651 р., під час якої кримська армія самовільно залишила поле вирішальної битви. Не рятувала ситуації й здобута за допомогою татар блискуча перемога під Батогом (2 червня 1652 р.).

Восени 1653 р. Крим уже відверто ігнорував українські інтереси: Іслам-Гирей став вперше домагатися від гетьмана прийняття його протекції. Хоча вдалося її уникнути й переконати хана погодитися на підтвердження умов договору 1648 р., під час Жванецької кампанії кримська знать пішла на укладення у середині грудня Кам'янецької угоди, що передбачала спільні військові дії проти ворогів й ліквідацію Української держави та її окупацію поляками. Чому? Аргументованої відповіді на це питання через брак джерел дати не можливо. Припускаю, що вона у такий спосіб хотіла запобігти прийняттю Україною протекції султана чи царя. Дана позиція Криму стала вирішальним чинником прийняття гетьманом і старшиною 18 січня 1654 р. царської протекції, бо вони постали перед загрозою вторгнення польської армії, союзником якої були татари. Спроби української дипломатії у першій половині 1654 р. зберегти якщо не дружні, то хоча б нейтральні, відносини з Кримом зазнали невдачі. У липні укладається новий польсько-кримський «вічний» договір, що передбачав військові дії проти України й Московії.

Третій етап розпочався у **липні 1654 р.** й тривав до **кінця листопада 1655 р.** Він характеризувався взаємно ворожими українсько-кримськими військовими діями, що супроводжувалися жахливим спустошенням Брацлавщини й західних районів Київщини. Тільки успішні дії у боях з татарами під Заложцями й Озерною, а також перебування у ставці Б. Хмельницького турецького посла, котрий привіз згоду султана на прийняття України

під свою протекцію, спонукали хана Мехмед-Гирея 22 листопада 1655 р. піти на укладення нового договору. Він передбачав відновлення дружніх відносин, визнання Кримом чинності українсько-російського договору, нейтралітет ханства у війні України й Росії з Річчю Посполитою, а також утримання обох сторін від нападів на землі одна одної⁸. Відкрився шлях до поліпшення взаємовідносин.

Четвертий етап охоплює кінець листопада 1655 р. – травень 1660 р. Він відзначався за гетьманату Б. Хмельницького, з одного боку, намаганням українського уряду зберегти доброзичливі відносини з Кримом (цьому перешкождали з квітня 1656 р. напади запорожців на татарські улуси), з другого – постійним тиском Бахчисараю на Чигирин з вимогою надати військову допомогу Речі Посполитій у її війні зі Швецією. Таким чином, позиція Криму щодо України все більше визначалася характером українсько-польських відносин, а не інтересами України. А відтак участь корпусу А. Ждановича у військовій кампанії трансільванського князя проти Польщі у першій половині 1657 р. призвела до збройних конфліктів (травень, липень) з Кримом.

Новий гетьман І. Виговський в умовах наростання опозиції з боку Запоріжжя, Полтавського полку й поспільства взимку 1658 р. спромігся домогтися нормалізації відносин з Кримом. Десять наприкінці лютого – на початку березня укладає з ним новий договір, що передбачав відновлення основних статей договору 1648 р. Правда, домігся включення до нього статті про надання воєнної допомоги для боротьби з опозицією¹⁰, що мала вкрай негативне значення, бо надавала кримській еліті можливості впливати на позицію правлячих кіл України. З цього часу окреслюється тенденція до зростання залежності останніх від позиції Бахчисараю, втрапи ними самостійності в ухваленні низки важливих рішень. Зокрема, розгромивши у червні 1658 р. за допомогою татар військо повстанців, І. Виговський на їх вимогу дозволив брати ясир у Полтавському, Миргородському й Лубенському полках. Саме під впливом союзника Карач-бея, котрий діяв заодно з польським посольством С. Беневського, гетьман і його оточення відмовилися від власного варіанту угоди з Річчю Посполитою на користь польського, уклавши 16 вересня відому Гадяцьку угоду. З другого боку, при допомозі Мехмед-Гирея у липні наступного року І. Виговський домігся блискучої перемоги над росіянами у знаменитій Конотопській битві, плодами якої не зумів скористатися. Прихід у вересні 1659 р. до влади Ю. Хмельницького попервах не вніс змін у характер стосунків з Кримом, але укладення наприкінці жовтня Переяславського договору з Московією призвело до їх ускладнення і в травні розпочинаються воєнні сутички.¹⁰

П'ятий етап – травень 1660 р. – січень 1661 рр. – характеризувався поновленням воєнних дій між Україною і Московією, з одного боку, та Річчю Посполитою й Кримом, з другого. А відтак між українськими й кримськими військами точилися бої (Чуднівська кампанія). Укладення Чуднівської угоди з Річчю

Посполитою (жовтень 1660 р.) відкрило шлях до пошуку порозуміння між Чигирином й Бахчисараєм. Воно було віднайдене і в січні 1661 р. укладається новий договір «про вічну приязнь»¹¹.

Шостий етап припадає на **січень 1661 – жовтень 1666 рр.** Поділяю думку З. Вуйціка, що, вочевидь, з початку 1661 р. кримська еліта починає виношувати плани встановлення над Україною власної протекції¹². Ю. Хмельницький, намагаючись послабити залежність від Корони, проводить самостійну політику щодо Криму, сподіваючись з його допомогою відновити владу над Лівобережжям. У вересні укладає нову угоду з ханом, яка, вочевидь, не лише регламентувала статус перебування татар, як союзників, в Україні, але й підтверджувала союзницькі політичні відносини між державами. На кінець 1662 р. серед старшини вже сформувалося впливове угруповання, що орієнтувалося на Крим¹³. Не без підтримки Батирші-мурзи у січні 1663 р. гетьманом обирається П. Тетеря, котрий, з одного боку, хотів послабити вплив кримського чинника на політичне життя України, щоб запобігти її перетворенню у «данницю Криму», а з другого, намагався зберегти з ним союзницькі відносини¹⁴.

Важливим чинником, що став впливати на них, стала децентралізація Української держави внаслідок витворення влітку 1663 р. Лівобережної гетьманщини й перетворення Запоріжжя у самостійне державне утворення. З цього часу всі вони вибудовували власні стосунки з Кримом, інколи на шкоду одне одному. Даний поліцентризм політичної влади перетворився у потужний деструктивний фактор.

Виступаючи союзником Речі Посполитої, кримська еліта взяла вельми активну участь у придушенні антипольського повстання у Правобережній гетьманщині 1664-1665 рр. За обставин залишення її теренів П. Тетерею й польськими підрозділами вона вперше за роки революції стала визначальним фактором обрання гетьманів: у червні С. Опари, а в серпні П. Дорошенка, сподіваючись, вочевидь, у такий спосіб встановити над нею протекцію. Однак, гетьман, скориставшись міжусобицею в Криму навесні 1666 р., спромігся нейтралізувати татарський вплив. У жовтні П. Дорошенко укладає з новим ханом Аділ-Гиреєм угоди про повнення військово-політичного союзу¹⁵.

Сьомий етап охоплює період з **жовтня 1666 – по вересень 1668 рр.** Його початок ознаменувався якісним поліпшенням українсько-кримських відносин. У грудні 1666 р. українсько-кримські війська розгромили поляків під Браїловим, а в травні 1667 р. підтверджується чинність укладеної угоди¹⁶. З метою приєднання до Гетьманщини західноукраїнського регіону разом із союзними військами калги-султана Крим-Гирея гетьман у жовтні заблокував польське військо під Підгайцями. Проте вторгнення харківського полковника І. Сірка й запорожців І. Рога до Криму і його спустошення налаштували Крим-Гирея супроти України й підштовхнули до укладення договору з Річчю Посполитою про

«вічну приязнь» й взаємодопомогу проти ворогів. Західний похід зазнав фіаско, а українсько-кримські стосунки різко погіршилися й опинилися на межі розриву.

З великими труднощами П. Дорошенку вдалося домогтися нейтралітету Криму, що дозволило у червні 1668 р. об'єднати козацьку Україну. Усунення від влади І. Брюховецького та його смерть зумовили негативну реакцію Запоріжжя. Воно швидко знайшло порозуміння з Кримом, еліта якого вкрай неприязно поставилася до політики П. Дорошенка, котрий взяв курс на прийняття турецької протекції. У вересні, за підтримки хана, запорожці обрали гетьманом П. Суховієнка й визнали протекцію Криму.

Восьмий етап – вересень 1668 – листопад 1669 рр. – відзначався прагненням татар, запорожців і частини городових козаків усунути від влади П. Дорошенка. У серпні 1669 р. укладається запорозько-кримський договір «про конфедерацію», що передбачав надання П. Суховієнку допомоги, «аби тільки не піддавалися Порті». Не без допомоги Стамбула у листопаді 1669 р. П. Дорошенко завдав поразки опозиції й татарам, котрі підтримували її.

Дев'ятий етап припадає на **грудень 1669 – вересень 1676 рр.** Спочатку він характеризувався погіршенням стосунків з Білгородською ордою й складним процесом пошуку порозуміння з кримською елітою. Зрушення у позитивному напрямі окреслилися тільки після принесення у грудні 1670 р. присяги Мегмеду IV-й зміщення з трону Аділ-Гирея у травні 1671 р. Новий хан Селім-Гирей пішов на поновлення добросусідських відносин з Чигиримом й схиляв запорозького гетьмана М. Ханенка (орієнтувався на Річ Посполиту) до порозуміння з П. Дорошенком¹⁷. Восени 1671 р. під час наступу поляків останньому допомагали білгородські й кримські татари. Влітку 1672 р. за наказом султана Селім-Гирей вирушив до гетьмана. Кримський авангард взяв участь у розгромі військом П. Дорошенка 18 липня поляків біля Четвертинівки. Спільними зусиллями союзників було звільнено Брацлавщину й здійснено похід під стіни Кам'янець-Подільського.

Укладення у жовтні 1672 р. Бучацького договору призвело до охолодження стосунків з Кримом, який не поспішав підтримувати П. Дорошенка. А після оволодіння Москвою Правобережною Гетьманщиною у березні 1674 р. кримські татари разом із турками у липні-серпні жахливо її спустошили. З'явившись у квітні наступного року на допомогу П. Дорошенку для звільнення від поляків Брацлавщини, нурадин-султан Сафа-Гирей поведився пасивно, демонструючи небажання воювати з противником. Стало зрозуміло, що покладатися на підтримку Криму не можна. Це підтвердили події 1676 р., коли правобережний гетьман змушений був зректися влади.

Примітки:

1. Санін Г.А. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVIIв. / Г.А. Санін. – М., 1987.

2. Колодзейчик Д. Крымское ханство как фактор стабилизации на геополитической карте Восточной Европы / Д. Колодзейчик // Украина и соседние государства в XVII веке : материалы международной конференции. – СПб., 2004. – С. 84-85.
3. Смолій В.А. Становлення української дипломатичної служби. Зовнішня політика уряду Б. Хмельницького (1648-1657) / В.А. Смолій, В.С. Степанков // Нариси з історії дипломатії. – К., 2001. – С. 138.
4. Бібліотека музею Чорторийських (Краків). ВР, спр. № 2576, арк. 116.
5. Архів головний актів давніх (далі – АГАД) (Варшава), ф. 553, від. II, книга № 18, арк. 3; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. ВР, ф. 5, спр. № 189/11, арк. 277, 285.
6. Документы об Освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – К., 1965. – С. 375-376.
7. Колодзейчик Д. Tertium non datur? Турецька альтернатива в зовнішній політиці Козацької держави / Д. Колодзейчик // Гадяцька унія 1658 року. – К., 2008. – С. 67-80.
8. Національна бібліотека України НАН України ім. В. Вернадського (далі – НБУ). ІР, ф. II, спр. № 13706, арк. 1; спр. № 15560, арк. 203-204; Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимізації: стосунки з Москвою та Варшавою 1654-1665 / В. Горобець. – К., 2001. – С. 106-117; Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К., 1997. – Т. IX. – Ч. 2. – С. 1143-1149; Санін Г.А. Указ. соч. – С. 164-168; Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни / Т. Яковлева. – К., 1998. – С. 163-164.
9. НБУ. ІР, ф. II, спр. № 15425-15487, арк. 98-100; Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов. – К., 1898. – Т. III. – С. 289-290.
10. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.) / Т. Яковлева. – К., 2003. – С. 66.
11. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. – К., 1852. – Т. IV. – С. 79.
12. Wójcik Z. Rywalizacja polsko-tatarska o Ukrainie na przełomie lat 1660-1661 / Z. Wójcik // Przegląd Historyczny.–1954. – Т. XLV. – № 4. – С. 627-628.
13. Савчук Н. Українська держава за гетьманування Ю. Хмельницького (1659 – поч. 1663 рр.) / Н. Савчук. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 100.
14. Газін В. Гетьман Павло Тетеря. Соціально-політичний портрет / В. Газін. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 70-72; Яковлева Т. Руїна Гетьманщини... – С. 274-275, 281. Ї ж. Кримсько-турецький фактор у політиці гетьманів України у 60-ті рр. XVII ст. // Український історичний журнал. – 2003. – № 2. – С. 21-22.
15. НБУ. ІР, ф. II, спр. № 15419, арк. 10.
16. Там само, спр. № 15422, арк. 56-57.
17. Державний архів у Кракові, ф. 452, спр. № 372, арк. 106.

Valeryi Stepankov

«LIGHT» AND «SHADES» OF UKRAINIAN-CRIMEAN POLITICAL RELATIONS IN THE YEARS OF NATIONAL REVOLUTION XVIIth CENTURY (1648-1676)

The author of the article developed an own periodization of relations between Getman state and Crimean khanate in the period of National liberation revolution in the middle of XVIIth century. He selected 9 stages of the Ukrainian-Crimean relations on the basis of key military-political

events, which determined a foreign-policy situation in Central-Eastern Europe., They gained character of alliance or hostility depending of circumstances.

Key words: *Ukraine, Crimean khanate, military union, foreign policy, periodization, patronage.*

Валерій Степанков

«СВЕТ» И «ТЕНИ» УКРАИНСКО-КРЫМСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ГОДЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ РЕВОЛЮЦИИ XVII в. (1648-1676)

Автор статьи разработал собственную периодизацию отношений между Гетманщиной и Крымским ханством в период Национально-освободительной революции середины XVII в. На основе ключевых военно-политических событий, которые определяют внешнеполитическую ситуацию в Центрально-Восточной Европе, выделено 9 этапов украинско-крымских отношений. В зависимости от обстоятельств, они приобретали характер союзнических или же враждебных.

Ключевые слова: *Украина, Крымское ханство, военный союз, внешняя политика, периодизация, протекция.*

Отримано: 24.02.2016.

УДК 94:328.188(477.75):(477)«1660/1680»

Тарас Чухліб
(Київ)

«А БУДЕ ЧЕРКАСЬКА ЗЕМЛЯ НАМ ВЕЛИКИЙ АДІЛ-ГІРЕЄВІЙ ЦАРСЬКІЙ ВЕЛИЧНОСТІ УЧИНИТЬСЯ В ПІДДАНСТВО...»: СПРОБИ ПРОТЕКЦІЇ КРИМУ НАД УКРАЇНОЮ (1660 — поч. 1680-х рр.)

У статті розглядається проблема українсько-кримських політичних відносин у період Руїни. Автор аналізує зовнішньополітичні кроки гетьманів Ю. Хмельницького, С. Опари, П. Дорошенка, спрямовані на налагодження конструктивних відносин з Кримським ханатом в контексті системи міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі того часу. Розкрито плани володарів Криму щодо перетворення Української держави на свого васала та роль татарських військ у перебігу збройної боротьби на теренах Гетьманщини.

Ключові слова: *Кримський ханат, Гетьманщина, Польща, Московське царство, Османська імперія, татари, васал, протекторат, переговори.*

Актуальність дослідження українсько-татарських політичних відносин ранньомодерної доби не підлягає сумніву не лише з огляду на їхню недостатню вивченість та відсутність узагальнюючої історичної праці¹, але і у зв'язку з тим, що 2014 р. український Крим був окупований військами Російської Федерації. Це цілком суперечить постулатам міжнародного права, які закріплені